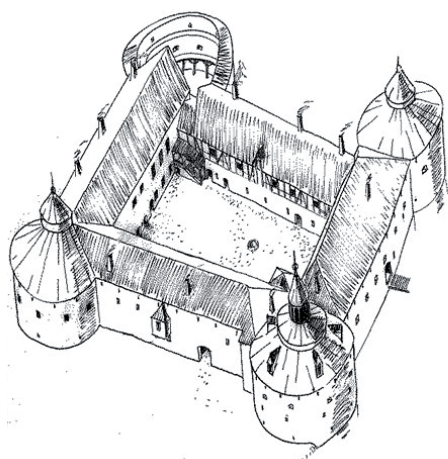

Ny kunskap genom keramik från Kronobergs slottsruin

Kronobergs slottsruin är en plats som är starkt förknippad med Växjös och länets historia. Först som biskopsborg och efter 1540-talet som en modern Vasaborg, där kronans närvaro skulle förhindra inhemska uppror och danska härjningar mot centralmakten i Stockholm. Borgen var också centrum för skatteindrivning och så småningom häkte. Vid 1500-talets slut hade anläggningen förändrats från en medeltida borg till ett kungligt slott och det är ruinen av det vi kan se idag (fig. 1). Under 1600-talets andra hälft minskade slottets betydelse som gränsfästning och redan år 1681 var det en ruin, efter att byggnadsmaterial återanvänts till hus i Växjö stad.

Figur 1 visar en rekonstruktion av Kronobergs slott vid 1500-talets slut. Ur Tuulse 1951.

Från år 1935 till 1943 gjordes arkeologiska undersökningar och stora restaure-

ringsinsatser på slottsruinen, men det arkeologiska arbetet var lågt prioriterat. Det fanns inga arkeologiska frågeställningar till undersökningen och dokumentationen var bristfällig. Registreringen av fyndmaterialet gjordes inte förrän 20 år efter undersökningen och det skrevs aldrig någon arkeologisk rapport. Detta trots att man grävt upp ca 7 000 föremål i och runt slottet.

Ny kunskap genom fynd i Smålands museums magasin

De senaste åren har ett arbete med att samla all fältdokumentation från grävningen pågått i Kulturparken Smålands regi. Samtidigt görs en om- eller nyregistrering av alla fynden. I det arbetet gjordes en specialstudie av keramiken, tillsammans med Torbjörn Brorsson vid Kontoret för Keramiska Studier i Höganäs och med medel från Helge Ax:son Johnsons stiftelse. Vid specialstudien lades fokus på vilka typer av gods skärvorna bestod av, vilka typer av keramikföremål som hittats, samt var och när dessa föremål hade tillverkats. För att stärka förståelsen av var keramiken kom ifrån, valdes ett 30-tal av de ca 1740 föremålen också ut för en så kallad ICP-analys. Det är en analys som visar varifrån leran till keramiken är hämtad och var tillverkningen av föremålen har skett.

Keramikstudien visade att det fanns fem olika typer av keramikgods bland kärnen. Glaserat rödgods från olika delar av norra

Europa, glaserat vitgods från Tyskland och Holland, stengods från Tyskland och Belgien, samt fajans och majolika från Holland. Keramikföremålen har kunnat daterats från 1500-talet till och med 1800-talet, men en stor del av fynden faller inom perioden 1575 till 1610. Sammantaget är materialet från Kronobergs slottsruin enhetligt och keramiken ger ett relativt enkelt intryck.

Yngre rödgods – vardagens keramik

Ca 85 % av keramiken från slottet är glaserat rödgods. En typ av keramik som utgjorde vardagsföremålen i de skandinaviska hushållen under 1400- till 1800-talet och man tillverkade framför allt grytor, pannor och förvaringskärl, samt serveringsfat och skålar. Denna keramik kompletterades ofta med krus och kannor av stengods. Svårigheten med rödgods är att det ser likartat från Uppsala i norr till Ystad i söder, men med hjälp av ICP-analys går det att få mer information om produktionsplatser och handelskontakter.

Det mesta av rödgodset visade sig vara tillverkat i södra Skandinavien och av de ICP-analyserade föremålen var en tredjedel från Växjöområdet. Därför kan man anta att en stor del av vardagsföremålen på slottet och även teglet tillverkades lokalt, men det fanns också en relativt stor andel kärl från dåvarande Danmark, Tyskland och Holland samt Stockholm. Det glaserade rödgodset på Kronoberg domineras av kok- och förrådskärl som krukor och

Figur 2 fr: vänster. Exempel på en hel trefotsgryta från Hallands kulturhistoriska museum. Handtag och del av buken av en trefotsgryta från Kronobergs slottsruin (M 17000-1014). Exempel på rekonstruerat tuppfat från Kronobergs slottsruin (M 17000-2246). Foto av J. Ludwigsson, KPS.

trebensgrytor (fig. 2), medan andelen fat och skålar var väldigt låg. Detta visar att kärlden på Kronoberg främst användes till matlagning och förvaring och att endast en liten andel var avsedda att placeras på bordet.

Ett mindre antal rödgodskärl hade tillverkats i regionen kring norra Själland och Helsingör. I det materialet fanns skärivor från fat som dekorerats med tuppar (fig. 2). Ett motiv som ursprungligen fanns på Werrakeramik från västra Tyskland och som dateras från 1560-talet och framåt. Faten hade sannolikt kopierats efter tyska förlagor. På Tycho Brahes slott Uraniborg på Hven i Öresund, har liknande fat från Helsingörsområdet hittats. Uraniborg var både ett slott och ett astronomiskt observatorium och det är intressant att man påträffat fat med samma typ av dekor och ursprung på två slott med helt olika funktioner. Faten bör på något sätt manifesteras makt och en högreståndsmiljö.

Mer ovanliga föremål och godstyper på Kronoberg

Vid genomgången av keramikens nyregistrerade flera hundra skärivor av föremål. Bland dem uppmärksammades delarna till fler av de mer ovanliga fynden i rödgodsmaterialet, som exempelvis en ljusstake och ett saltkar från Växjö, en kopp från Stockholm, en aladåbform från Lund och en statyett från Holland (se fig. 3). Ytterligare ett ovanligt föremål från Kronobergs slott var en del av ett ihåligt och snurrat horn, tillverkat av en glaserad lera (se fig. 4). Föremålet klassificeras som ett musikinstrument och det är ytterst sällsynt i arkeologiska sammanhang. Liknande horn tillverkades i Tyskland från

1400- till och med 1600-talet och normalt var de framställda av stengodsleror. Antagligen har hornet på Kronoberg använts som ett signalhorn av en vaktpost, eller för att påkalla uppmärksamhet och samling. Hornet har efter analys visat sig vara tillverkat i Schleswig-Holstein i nordvästra Tyskland, som under 1500- och 1600-talen var en del av det danska riket.

Importerade föremål av stengods, glaserat vitgods, fajans och majolika var ovanliga på Kronoberg och de godstyperna representerade endast ca 15 % av keramikens. Hälften av stengodset var krus och skålar från Raeren i Belgien, som under 1500-talets andra kvartal skeppades i stora mängder från hamnarna i Nederländerna och Belgien. Många skärivor var delar av höga, cylinderformade krus, så kallade schnelle, som tillverkades i tyska Waldenburg och Siegburg fram till sekelskiftet 1500/1600. Det fanns också skärivor från Frechen i närheten av Bonn. Några av dem var så kallade bartmannkrus, dekorerade med en skäggydd man. Dessa var vanligast under 1600- och 1700-talet.

Ett annat ovanligt fynd är ett flertal skärivor av en Mallingkanna i fajans. Dessa kannor med blå tennglasyr, tillverkades ursprungligen i Holland och liknande kärl har bland annat påträffats på Krapperups Slott i Skåne. Ytterligare två fajansskärivor från Kronoberg har tillhört en skål och ett obestämt kärl från Holland och båda har daterats till perioden 1575-1625. En av dessa har sannolikt tillverkats vid de välkända produktionerna i Delft. Man kan emellertid konstatera att andelen fajans var mycket liten på slottet, under en period då fajanser var statusföremål. Det framkom även ett fåtal skärivor av grytor,

skålar och obestämda kärl i glaserat vitgods, som var vanligast under 1500-talet fram till 1650-talet. Vitgodset kom från västra Tyskland och endast något enstaka skäriva hade holländsk proveniens. Glasynen var främst grön eller gul, men det förekom även ett flertal kärl och andra föremål som var brunglaserade.

Tolkningar och resultat av keramikstudien

Vilka resultat kan man se genom specialstudien av keramikens från Kronobergs slott? Föremålen har daterats från 1500-talet till och med 1800-talet, men med en stor majoritet av fynd från perioden 1575 till 1610. De få 1800-talsfynden är sannolikt spår av den tidens äventyrliga utflykter till ruinen. Den stora majoriteten av fynd från sekelskiftet 1500/1600-tal, antyder tillsammans med frånvaron av medeltida godstyper, att undersökningarna inte gjordes ner till ”opåverkad mark”. I alla fall inte på alla undersökta ytor. Föremål och anläggningar från biskopstiden och det tidiga 1500-talet finns därför möjligen kvar under mark och det är en viktig insikt för framtida forskning.

Kärl av totalt fem olika godstyper har identifierats, vilket är få i jämförelse med liknande slottsmiljöer. Dessutom var en stor andel av kärlden grytor och köksutrustning av rödgods och endast en mindre andel var serveringskärl som kan representera en högreståndsmiljö. Gustav Vasas försvarsborg förändrades succesivt till en befäst slottsbyggnad efter år 1558, då en kunglig herresal byggdes. År 1589 byggdes också en ny exklusiv frustuga och tillsammans med Johan den III:s estetiska program för de svenska slotten, blev den om- och tillbyggda biskopsborgen till slut en mindre slottsanläggning. Trots att kera-

Figur 3 visar (fr. v.) en mångkantig ljusstake (M 17000-2576), en del av en aladåbform (M 17000-2567) samt en av tre delar till en ryttarstatyett i rödgods (M 17000-2544). Foto av Å. Alering, respektive J. Ludwigsson, KPS.

Figur 4 visar (fr. v.) delen av det snurrade hornet (M 17000-2330), samt en liknande komplett kopia från Frankrike.

miken representerar den här sista delen av slottets historia, speglar dess sammansättning att Kronoberg var en försvarsanläggning med administrativa och rättsliga uppgifter och endast i mindre grad en plats för högadlig och kunglig representation.

Åtskilliga historiska källor beskriver samtidigt att adelspersoner kom på längre eller kortare besök till slottet, speciellt i fredstider. Källorna beskriver också att man dukade med herrebord för kungligheter, svennebord för adelsfamiljer, fogdebord och till sist spisebord för pigor, drängar, soldater och hantverkare. Dessa grupper serverades delvis olika måltider och de serverades på olika typer av uppläggningsfat och tallrikar. Varför syns inte det i keramikmaterialet? Av historiska källor som hertig Eriks räntekammarböcker, framgår att exempelvis tenntallrikar hämtades från Kalmar vid Erik XIV besök på Kronoberg år 1559 och 1560. Möjligen fraktades därför även andra exklusiva servisdelar och föremål mellan slotten efter behov. Kanske är det därför som delar av rödgodset kom från Stockholm. Även adelspersoner bör ha haft ståndsmässigt bohag när de vistades på Kronoberg. Exempelvis fru Anna Trolle som hade hög social status på slottet under perioden 1563-1574. Den typen av personliga föremål togs naturligtvis tillbaka igen efter besöken och har därför inte deponerats på platsen. Keramiken representerar istället främst vardagen på ett mindre slott och studien stödjer slottets karaktär som en administrativ och militär arbetsplats.

Undersökningsresultaten visar att det förekom rödgodskärl från Stockholm, Danmark, Tyskland och Holland, men den dominerande delen var tillverkad i södra

Skandinavien och/eller i Växjötrakten. Vissa analyserade föremål verkar ha tillverkats av lera från Teleborg söder om Växjö. Då det inte finns några kända krukmakare i Växjö stad under 1500- och 1600-talet, måste keramiken ha inhandlats på lokala marknader. Handel förekom även via blekingska hamnar. Där kunde keramik köpas från de danska, tyska och holländska köpmännen som kontrollerade de danska hamnarna. Enligt räkenskaper i Smålands handlingar, skall slottets tegel ha producerats på gården Eknaholm i närheten av Kronoberg och på Kalvudden mellan slottet och kungsgården.

Tack vare genomgången av keramiken har flera hundra föremål nu nyregistrerats och fått en proveniens. Bland dem uppmärksammades delarna till flera av de mer ovanliga fynden, som exempelvis signalhornet, en ljusstake, en kopp, ett saltkar, en aladåbform och en statyett. Föremål som tillsammans med tuppffaten och delar av de importerade godstyperna skiljer ut sig från vardagskeramiken och gnistrar till lite bland grytorna.

Åsa Alering och Torbjörn Brorsson

Litteratur

* Alering, Å. 2019. Arkeologisk fotodokumentation år 2018. Bevarade lämningar i Borgstugan på Kronobergs slottsruin. RAÄ 93:1, Växjö socken, Växjö kommun, Småland. Smålands museum rapport 2019:6.

- * Brorsson, T. 20201. Keramiken på Kronobergs slottsruin – en inblick i ett slottsmaterial från slutet av 1500-talet och tidigt 1600-tal. Kronobergs slottsruin, Växjö, Småland. Kontoret för keramiska studier rapport 2020:161
- * Brorsson, T. 20202. Keramiken: Det arkeologiska materialet från slottet Uraniborg. Blotta ögat – Tio essäer om Tycho Brahes ständigt expanderande universum. Tycho Brahe Museet. Landskrona, sid. 1-15
- * Carelli, P. 2003. Krapperup och det feodala landskapet. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen. Nyhamnsläge
- * Gaimster, D. 1997. German Stoneware 1200-1900. London
- * Mehler, N., Kristjánsdóttir, S. & Kluttig-Altman, R. 2018. The sound of silence – a ceramic horn and its role in monasticism in late medieval Iceland. Early Music Vol. 46, Issue 4. Oxford, s. 551-560
- * Persson, T. 2013. Blekinge. En del av Danmark. Utställningskatalog. Blekinges dansktid. Blekinge museum. ISBN 978-91-979807-2-2
- * Roehmer, Martin. 2014. Formenkosmos Siegburger Steinzug. Die Sammlung im Hetjens-Museum. Hetjens-Museum Deutsches Keramikmuseum. Düsseldorf
- * Stephan, H-G. 1987. Die bemalte Irdenware der Renaissance in Mitteleuropa. Deutscher Kunstverlag. München.
- * Samuelsson, J. 1999. Folk på Kronoberg. Personal och besökare under senare delen av 1500-talet. I: Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter. Rapporter från Växjö universitet. Humaniora no 5, 1999. Sid. 55-88.
- * Tuulse, A. 1951. Kronobergs slottsruin. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- * Åstrand, J. 2019. Broarna till Kronobergs slottsruin. Marinarkeologisk och arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning 2016-2018. Kronoberg 2:3. Växjö socken, fornlämning 93, Växjö kommun, Småland. Kalmar läns museum rapport 2019:20.
- * Muntlig uppgift av Håkan Nordmark, historiker på Kulturparken Småland.